

Phronèsis

VAKBLAD VOOR TOEGEPASTE FILOSOFIE

NUMMER 19 - NOVEMBER 2023 - JAARGANG 5 | € 6,00

Waarom burgerschapsonderwijs gedoemd is te mislukken

Joep Dohmen over burgerschapsonderwijs

Humane economie

Arjo Klamer over een filosofisch perspectief op de economie

Politiek, poëzie en filosofische citaten

Column over 'Alles van waarde is weerloos'

Denkers in de media: de publieksgang van de filosofie

Leon Heuts over filosofie in de media

5

Inhoud

13

26

Artikelen

5 Vragen stellen kun je leren
Door: Wilma Mulder

8 Waarom burgerschaps-
onderwijs gedoemd is te
mislukken
Door: Joep Dohmen

13 Denkers in de media: de
publieksgang van de filosofie
Door: Leon Heuts

18 Humane economie
Door: Arjo Klamer

26 *Aanstormend Talent*
Droomland
Door: Miranda Kok

30 *Technè - Methoden en
technieken in de Toegepaste Filosofie*
Dansen over de dingen
Door: Charly Bos

Terugkerende rubrieken

4 Voor u gespot

16 Denkertje

21 Column

22 Boekenplank

24 Uit de Mediakast

29 Nieuws uit de HTF

32 Filosofie op straat

Colofon

Vakblad voor toegepaste filosofie

REDACTIE

Tamara van den Berg
Henna Doornekamp
Martin Slagter (hoofdredacteur a.i.)
Marion Smit
Paul Teule
Isa Wissink (redactiesecretaris)
Thierry Orth (beheerder en moderator
website)

EINDREDACTIE

Martin Slagter
Marion Smit
Henna Doornekamp

DRUKPROEFCORRECTIE

Sabine Ticheloven

REDACTIEADRES EN CONTACTGEGEVENS

Akelei 2, 4007 TA Tiel

E-mail: contact@phronesismagazine.nl
Telefoon: 06-43438008 (Martin Slagter)

UITGAVE

Phronèsis is een uitgave van de
Hogeschool voor Toegepaste Filosofie
(HTF) en verschijnt drie keer per jaar.

DIRECTIE

Directie van de HTF

VORMGEVING EN DRUKWERK

Practicum Print Management BV, Soest

AUTEURS NUMMER 19

Charly Bos, Henna Doornekamp,
Joep Dohmen, Leon Heuts, Arjo
Klamer, Miranda Kok, Wilma Mulder,
Arend Steunenberg, Isa Wissink

FOTO OMSLAG

Clarisse Crosset

ABONNEMENTEN

Een jaarabonnement op Phronèsis (drie
nummers) kost 15 euro per jaar. Losse
nummers kosten 6 euro. Een
abonnement aanvragen kan via
contact@phronesismagazine.nl.

ARTIKELLEN

Wilt u een artikel schrijven voor
Phronèsis? Of reageren op een artikel?
De redactie ziet uw ideeën, reacties en
brieven graag tegemoet. U kunt deze
sturen naar redactie@phronesismagazine.nl

ADVERTENTIES

Wilt u adverteren in Phronèsis?
Stuur dan een mail naar
contact@phronesismagazine.nl

WEBSITE

www.phronesismagazine.nl

DISCLAIMER

Phronèsis heeft geprobeerd voor
deze publicatie alle rechthebbenden
van de foto's te achterhalen.
Mocht u desondanks foto's tegen-
komen, waarvan u rechthebbende
bent en u heeft geen toestemming
gegeven voor de publicatie ervan,
neemt u dan contact op via
redactie@phronesismagazine.nl

Voorwoord

Met elk nummer van Phronèsis streeft de redactie ernaar het beroep van Toegepast Filosoof met concrete voorbeelden in kaart te brengen en verder te ontwikkelen. Daarbij richten we ons op de domeinen waar toegepast filosofen in toenemende mate als professional aanwezig zijn: bestuur, economie, duurzaamheid en media. En onderwijs natuurlijk, waar de toegepast filosoof onder meer het vak burgerschap geeft. Om bij dit laatste te beginnen: in een cultuurkritisch coverartikel 'Waarom burgerschapsonderwijs gedoemd is te mislukken' formuleert Joep Dohmen een fundamentele kritiek op de huidige praktijk van het burgerschapsonderwijs en de uitgangspunten ervan. Ontwikkeling van burgerschap op school heeft zijns inziens alleen kans van slagen als het vooraf wordt gegaan door persoonsvorming in de vorm van 'begeleide zelfvorming'. Want: "Zonder mondige jongeren maakt socialisatie geen enkele kans van slagen."

Leon Heuts schrijft over de rol van toegepast filosofen in de media. Heuts is kritisch over 'het vehikel Denker des Vaderlands', dat in de media is uitgegroeid tot "een soort duizendingendoekje, dat overal het juiste

antwoord op weet". Heuts ziet publieksfilosofie als een discipline die kan helpen om vorm te geven aan een actieve publieke ruimte. Verder in dit nummer laat Arjo Klamer zien hoe een filosofisch perspectief leidt tot een ander soort economie: humane economie, waarin het niet om geld draait, maar om waarde. "Als je goed kijkt, zal het je opvallen dat wij alles wat we echt belangrijk vinden, niet op een markt kopen." Klamer werkt aan een boek over dit thema. Onderwijsredacteur Wilma Mulder bezocht een workshop over het stellen van vragen: de filosofische activiteit bij uitstek. "Want hé... zonder goede vragen geeft zelfs ChatGPT geen antwoorden!" In zijn column analyseert Arend Steunenbergh het gedicht 'De zeer oude zingt', met de beroemde versregel: 'Alles van waarde is weerloos'. De 'zeer oude' blijkt de presocratische filosoof Parmenides te zijn.

Via de website van Phronèsis kunt u alle artikelen ook online lezen en er desgewenst op reageren. Ga hiervoor naar: www.phronesismagazine.nl.

Martin Slagter, hoofdredacteur a.i.

Martin Slagter

Martin Slagter (1953) studeerde Nederlands en filosofie, en is als docent verbonden geweest aan verschillende scholen en opleidingen. Hij is oprichter en algemeen-directeur van de HTF, en is hier werkzaam als docent Taalvaardigheid en Taalfilosofie.

Voor u gespot

Nieuw album Hozier: Unreal Unearth

In het jaar dat de iconische hit *Take Me To Church* haar tweede lustrum viert, heeft de Ierse soul- en bluesartiest Hozier zijn derde album uitgebracht: *Unreal Unearth*. Geïnspireerd door Ierse volksmuziek en Afro-Amerikaanse muzikanten zoals Nina Simone (die bezongen werd in *Nina Cried Power* op zijn vorige album), neemt Hozier ons mee op een toer door de onderwereld, à la Dante's *De Goddelijke Komedie*. De single *Eat Your Young*, die eerder dit voorjaar werd uitgebracht, verwijst naar de Ierse Jonathan Swift en zijn satirische *A Modest Proposal*, waarin Hoziers politieke overwegingen sterk naar voren komen.

Nieuw!

Boek Rob Wijnberg: Voor Ieder Wat Waars

Ondanks dat het boek al even uit is, is dit boek van filosoof en journalist Rob Wijnberg nog steeds relevant. *Voor Ieder Wat Waars* bespreekt de vele gezichten van waarheid: bestaat het nog wel? Is het altijd subjectief? In tijden van *fake news* en complottheorieën is het perspectief van Wijnberg een fijne afwisseling.

Filosofie op YouTube

Britse filosofe en actrice Abigail Thorn maakt al meer dan vijf jaar educatieve video's over filosofische onderwerpen op haar YouTube kanaal *Philosophy Tube*. Aan de hand van kostuums, relevante verwijzingen en actuele onderwerpen bespreekt ze dingen zoals legaliteit, stoïcisme, en esthetiek. De video's zijn bijna allemaal precies lang genoeg om ze in een les te laten zien.

Vragen stellen kun je leren

Door: Wilma Mulder

Vragen stellen: is er een activiteit filosofischer dan dat? Maar ook in je dagelijkse leven, in je relaties en je werk, kun je niet zonder het stellen van vragen. En het luisteren naar de antwoorden. Vragen stellen is echter minder eenvoudig dan het lijkt.

De 'aartsvader' van het vragen stellen, de filosoof Socrates, geeft ons in het boek *Socrates op sneakers* van Elke Wiss een flinke uitbrander:

De gesprekken die jullie doorgaans voeren, hebben zelden als doel samen wijzer te worden, maar gaan eerder over de ander overtuigen van je eigen gelijk, debatteren, winnen, meninkje-worstelen en roepoeteren. Jullie 'vragen' zijn daardoor geen vragen, maar een mening verpakt als een vraag, aannames die worden gecheckt, hypotheses uit je eigen koker of stiekeme suggesties.

© FOTO: TACHINA LEE

© FOTO: JON TYSON

Socrates, wiens bijnaam niet voor niets 'de horzel' was, legt zijn vinger op de zere plek. Het goede nieuws is echter dat het stellen van goede vragen, het op een juiste manier verwerken van de antwoorden en het op een passende manier doorvragen, vaardigheden zijn waarin je je kunt bekwaliden. Bij de Hogeschool voor Toegepaste Filosofie (HTF) wordt veel aandacht besteed aan het formuleren van goede vragen en het oefenen in socratische gespreksvoering. Maar ook buiten de HTF is volop oefening en training in de kunst van het vragen stellen te vinden.

Compacte cursus

Van de Kelft

Dimitri van de Kelft is onderzoeksmanager bij Fontys Centre of Expertise en daarnaast socratisch gespreksleider. Hij ontwikkelde een korte cursus *Vragen stellen*, bestemd voor coaches in het onderwijs en in de beroepspraktijk. Zijn doelstelling is dat deelnemers na de workshop in staat zijn om scherpe vragen te stellen die een student, collega of medewerker, ertoe aanzetten om op zichzelf te reflecteren.

De cursus die Van de Kelft ontwikkelde, is een 'snelkookpan' waarin de bekendste theorieën over vragen stellen worden gecombineerd met praktische

oefeningen. In een groep van maximaal acht deelnemers neemt iedereen een keer plaats in de 'hot seat', waarin je scherp wordt ondervraagd. Iedereen is ook een keer de vragensteller en alle deelnemers observeren en reflecteren. Vragen stellen en beantwoorden wordt zo een activiteit die volledige aandacht vraagt en waar flink op doorgevraagd kan worden.

"ZONDER GOEDE VRAGEN GEEFT ZELFS CHATGPT

GEEN ANTWOORDEN!"

Tijdens de cursus gaf Diana Bodewes een boeiende minilezing over nieuwsgierigheid als de motor van het leren, een bron van inspiratie en energie. Zij doet hier onderzoek naar en schreef er een boek over: *Schaamteloos nieuwsgierig*. Dit boek vertaalt theorie van het vragen stellen naar praktische tools waarmee de lezer zichzelf en anderen kan coachen.

Van Hans Bolten komt het onderscheid tussen 'naar boven' of 'naar beneden' vragen. Bij naar beneden vragen gaat het om de feiten en daarop doorvragen. Bij naar boven vragen vraag je naar wat achter of onder die feiten aan meningen en oordelen zit. Bolten heeft het ook over het aansluiten op de woorden van de ander: de precieze woorden van de ander gebruiken en niet je eigen vertaling. Elke Wisse verduidelijkt in haar boek *Socrates op sneakers de ik-jij-wij-luisterpositie*. Tijdens de compacte cursus van Van de Kelft wordt hiermee flink geoefend. Ook het duiden van emoties die een gesprek kunnen beïnvloeden, kwam ter tafel. Door de combinatie van de aangereikte theorie met de praktische oefeningen in een kleine groep biedt de cursus van Van de Kelft handvatten om zelf betere vragen te stellen, preciezer te zijn in je antwoorden en om goed te leren luisteren.

Vraag raak

Onlangs verscheen het boek *Vraag Raak* van de Vlaamse filosoof Kristof Van Rossem, regelmatig gastspreker en workshopleider bij de HTF. Ine Van Wymersch, nationaal drugscommissaris in België en voormalig woordvoerder van het Openbaar Ministerie in Brussel, gaf de volgende klinkende aanbeveling:

Bij het lezen dacht ik meer dan eens: 'dit had ik graag eerder geweten' of 'hier moet ik dringend verder mee aan de slag'. Nieuwe invalshoeken en praktijkoefeningen rond het eeuwenoude inzicht 'een goed gesprek, begint met de juiste vraag': dat is *Vraag raak* voor mij. Als we vooruit willen met de mensen om ons heen, moeten we ons bekwamen in het stellen van de juiste vragen.

Vraaggestuurd onderwijs

Over vragen stellen valt veel te leren. Dat maakt de positie van vragen stellen binnen het onderwijs extra interessant. Regulier onderwijs is nauwelijks vraaggestuurd en door een overvol curriculum in combinatie met uitdijende klassen én een lerarentekort, is er op scholen heel weinig ruimte voor verwondering en reflectie. Terwijl juist dat aanzet tot denken en jongeren helpt om een authentiek, zelfbewust mens te worden. Vragen stellen, zelf iets uitzoeken en dit delen met anderen, zoals binnen het Agora onderwijs wordt gestimuleerd, verdient een veel grotere rol binnen alle vormen van onderwijs. Want hé... zonder goede vragen geeft zelfs ChatGPT geen antwoorden!

Wilma Mulder

Wilma Mulder is auteur en eigenaar van Uitgeverij Taleswapper. Ze maakt dialoogspellen, eetboeken en andere educatieve materialen, geeft kookles, lessen over mensenrechten en verdiept zich in burgerschap. Vanaf 2019 studeert ze bij de HTF, hoofdrichting Onderwijs.

Waarom burgerschapsonderwijs gedoemd is te mislukken

Door: Joep Dohmen

Sedert enkele jaren gelden nieuwe wettelijke eisen voor bevordering van burgerschap in het basisonderwijs, voortgezet onderwijs en speciaal onderwijs. Deze opdracht van de overheid om ‘actief burgerschap en sociale cohesie’ te bevorderen, is bedoeld als verheldering van de oude burgerschapsopdracht uit 2006. Momenteel (november 2023) worden voor het voortgezet onderwijs door de Stichting Leerplanontwikkeling (SLO) nieuwe kerndoelen voor het burgerschapsonderwijs ontwikkeld.

Dit is de zoveelste poging uit een jarenlange reeks om jongeren via het onderwijs te socialiseren. Ook voor dit aankomende rapport heb ik slecht nieuws. Met alle respect voor de goede bedoelingen: wie met een cultuurfilosofische blik naar de hele onderneming kijkt, beseft dat ook met deze nieuwe kerndoelen het hele socialisatieplan gedoemd is te mislukken. De hele opzet om jongeren op deze wijze te socialiseren is filosofisch

onverantwoord. Bovendien ontbreken in de actuele neoliberale samenleving de mogelijkhedenvoorwaarden voor het welslagen van het burgerschapsonderwijs. Het moet anders en wellicht kan het onder welbepaalde condities ook anders. En beter.

SOCIALE COHESIE

Sociaal gedrag in allerlei uitingsvormen, van jong en oud, is van vitaal belang voor een vreedzame samenleving. Zo'n samenleving

© FOTO: CHUTERSNAP

heeft behoefte aan (minimale vormen van) onderlinge en wederzijdse erkenning van haar burgers. Over de noodzaak van sociale cohesie bestaat - ook bij mij - geen enkele twijfel. De kernvraag is hoe je zo'n socialisatie onder de burgers georganiseerd krijgt.

Ergens aan het begin van deze eeuw zijn verschillende verontruste en gezaghebbende personen en instanties op het toneel verschenen, die vonden dat het sociale gedrag van Nederlandse jongeren aanzienlijk te wensen overliet. Daarmee zou op termijn de cohesie van ons land in gevaar komen. Naar hun mening zou deze potentiële bedreiging van de bestaande maatschappelijke orde door sociaal gericht onderwijs kunnen worden afgewend. Of dat idee deugt, is nog maar helemaal de vraag, want alleen al de maatschappelijke ongelijkheid vormt een veel grotere dreiging.

Jongeren moeten leren om sociaal te zijn, goed samen te werken en solidair met elkaar zijn.

VRIJHEID, GELIJKHEID EN BROEDERSCHAP

Overigens kunnen we ons bij zo'n maatschappelijke diagnose gemakkelijk van alles voorstellen: de inmiddels onopneembare multiculturele samenleving met al zijn openlijke en verborgen spanningen, sluipende vormen van discriminatie, toenemende misdaad, steeds diepere polarisatie, gebrek aan tolerantie en wederzijds respect. Tegen zo'n achtergrond is een toekomstperspectief van gewelddadig gedrag jegens andersdenkenden, moordaanslagen inclusief, niet denkbeeldig. Samengevat: het individu speelt zijn rol als verantwoordelijk burger steeds slechter. De

© FOTO: MAURO LIMA

gedachtegang was en is dat deze toenemende bedreiging van de democratische rechtsstaat kan worden gekeerd via doelgericht burgerschapsonderwijs. De basiswaarden van de democratische rechtsstaat zijn volgens de wet: vrijheid, gelijkwaardigheid en solidariteit. Op de internalisering van die basiswaarden moet volgens deze logica het burgerschapsonderwijs zich dus richten. Voor wat zo'n bewering waard is: inmiddels zou onder schoolleiders, docenten en zelfs leerlingen brede steun bestaan voor dit plan om leerlingen in het onderwijs voor te bereiden op hun sociale rol in de samenleving. Jonge mensen moeten dus leren om autonoom en vrij te worden of zelfs vrij te zijn. Het moet tot hen doordringen dat ze ongeacht gender, geloof, klasse, ras of etniciteit gelijkwaardig aan elkaar zijn, en ze moeten dat besef ook zelf daadwerkelijk actief uitdragen. Bovenal moeten ze leren om sociaal te zijn, goed samen te werken en solidair met elkaar zijn. Ze moeten dus op school leren om de betekenis van vrijheid, gelijkheid en broederschap te begrijpen, en op de een of andere manier die drie concepten praktiseren. Ga er maar aan staan als school, en als leraar. En probeer er als leerling maar eens chocola van te maken.

HANDELINGS- VERLEGENHEID

Sinds 2021 geldt voor het onderwijs een wettelijke burgerschapsopdracht. De uitvoering ervan zal op termijn strenger worden gecontroleerd. Dat is nodig omdat het huidige burgerschapsonderwijs in algemene zin (nog) niet werkt, uitzonderingen daargelaten. De concrete 'vertaling' van vrijheid, gelijkheid en solidariteit naar een passend en zinvol lesprogramma blijkt voor tal van scholen erg lastig. De meeste docenten voelen zich niet opgewassen tegen zo'n enorme opdracht, want ja: wat is eigenlijk vrijheid? Hoezo gelijkheid? Kijk eens om je heen? Solidariteit? Was dat niet een hele oude linkse hobby uit de jaren '60 - '70? Onder deze handelingsverlegenheid blijft tot dusverre zelfs de minimale inhoud nog altijd zeer vaag, krijgen de lessen maar moeizaam vorm en ontbreekt zowel de innerlijke samenhang als het verband met de rest van het onderwijs.

PASSENDE COMPETENTIES

Over de resultaten van de leerlingen lees ik weinig verheffends. Vooral op het mbo - zeer grote aantallen leerlingen, ongelofelijk belangrijk voor onze toekomst - komt het burgerschapsonderwijs nauwelijks uit de verf. Door de nadruk op reflectieve vaardigheden snappen vooral de betere leerlingen uit het vwo een beetje wat democratie zou kunnen zijn, wat nog niet wil zeggen dat ze - om een concreet voorbeeld te geven - dáárdor minder zouden discrimineren.

Qua politieke participatie zitten onze Nederlandse jongeren in vergelijking met andere Europese landen in de achterhoede. Ze hebben weinig kennis van partijprogramma's, nemen relatief weinig deel aan debatten, laat staan aan maatschappelijke initiatieven inzake milieu, veiligheid of zorg. Interessant is wel dat, ook al hebben ze nog weinig kaas gegeten van democratisch burgerschap, de huidige generatie jongeren zich daarmee nog lang niet expliciet antidemocratisch gedraagt. Hoe dan ook, vanwege de moeizame ontwikkeling van het hele burgerschapsproject wordt nu een nieuwe poging gedaan om kerndoelen te formuleren en passende competenties te ontwikkelen.

Zonder mondige jongeren maakt socialisatie geen enkele kans van slagen.

MOEIZAAM GEPLOETER

Nu zou je kunnen zeggen dat elke belangrijke vernieuwing tijd nodig heeft om in te dalen. Het is als met een elftal met een nieuwe trainer, nieuwe spelers en een nieuw tactiek: het kan even duren voordat iedereen op elkaar is ingespeeld. Al ziet iedereen dat het moeizaam geploeter is, dankzij een van hogerhand afgedwongen inzet en met behulp van nieuwe leerdoelen krijgen we straks een betere burgerschapspraktijk en een vreedzaam land met mooie en verdraagzame mensen. We zouden 'gewoon' geduld en vertrouwen moeten hebben. Maar dan moeten we natuurlijk wel geloven dat dit een goed verhaal is.

In zijn meeslepende boek *The End of Education* uit 1995 stelde Neil Postman dat we bij de vorming van jongeren iets belangrijks zijn kwijtgeraakt. Opvoeding en scholing hebben twee taken: organisatorisch en moreel. De organisatorische taak gaat over kennis en vaardigheden, de morele taak over persoonsvorming en burgerschap. Beide taken veronderstellen volgens Postman een goed verhaal, dat voldoende symbolische kracht bezit om jongeren te inspireren om op zoek te gaan naar een eigen zinvol leven.

Het burgerschapsonderwijs in Nederland gaat niet lukken omdat die symbolische kracht totaal ontbreekt. Het hele plan is een paternalistisch initiatief van een kongsi van christelijke en linkse, angstige volwassenen, die hun onbehagen en zorgen projecteren op jongeren en denken dat ze hen via een stevige disciplinerings wel even tot sociaal gedrag kunnen motiveren. Het burgerschapsverhaal is een slecht verhaal, niet eens zozeer omdat al het onbehagen onterecht is, maar omdat de zorg verkeerd behandeld, geduid en geadresseerd is. Dit zijn mijn voornaamste bezwaren.

VIJF REDENEN WAAROM HET BURGERSCHAPSONDERWIJS NIET GAAT LUKKEN

1) Er wordt niet meer opgevoed

Onderwijs is één ding, opvoeding iets anders. Opvoeding gaat vooraf aan het onderwijs. In een aandachtige en liefdevolle opvoeding vindt de eerste socialisatie plaatsvindt en leert het jonge kind zowel zijn eigen wensen uit te stellen als oog te hebben voor de wensen van anderen. Maar de toenemende welvaart en de emancipatiegolf vanaf de jaren zestig hebben geleid tot ont disciplineren en een houding van vrijblijvendheid. Hannah Arendt waarschuwde destijds al voor de gevolgen van de groeiende gezagsloosheid van volwassenen:

“In de opvoeding beslissen wij ook of we onze kinderen genoeg liefhebben om hen niet aan zichzelf over te laten, maar integendeel, hen nu al voor te bereiden op hun opgave: het vernieuwen van de gemeenschappelijke wereld. Maar vandaag is het gezag afgeschaft door volwassenen en dat kan maar één ding betekenen, namelijk dat de volwassenen weigeren om verantwoordelijkheid te nemen voor de wereld waarin zij zelf hun kinderen geboren hebben laten worden.”

Hannah Arendt, *The crisis in education (1954)*

Vandaag is de kritiek op de actuele opvoedingspraktijk alleen maar toegenomen. De crisis in de opvoeding blijkt uit de afwezigheid van een duidelijke pedagogische missie, onder het nieuwe ouderlijke motto: ‘je hebt er toch geen invloed op.’ Het is hoogmoed om te denken dat het onderwijs deze pedagogische verwaarlozing zonder fatsoenlijke basis kan oplossen. Eerst moet de opvoedingscultuur veranderen.

2) De algemene gezagscrisis

Niet alleen ouders missen gezag bij de opvoeding van hun kinderen. Zoals Ad Verbrugge in zijn nieuwste boek *De gezagscrisis* overtuigend laat zien, heerst er een algemene gezagscrisis in onze cultuur, die precies de burgerschapshouding van openheid, tolerantie en wederzijds respect totaal ondermijnt. Elke leraar binnen de hele onderwijssector moet dag in dag uit zijn gezag veroveren en herwinnen. Het hele idee van socialisering is kansloos zonder legitiem gezag.

3) De funeste rol van de social media

De opvoedings- en onderwijscrises worden mede veroorzaakt door de social media en de verlangens naar roem en succes die daarin door vele influencers worden verspreid. Talloze jongeren identificeren zich met een ‘ster’ en worden volgelinge van een influencer. Het goede voorbeeld van ouders en leraren, gezagsdragers en allerlei leidinggevend wordt door veel jongeren achteloos afgewezen. Intussen vindt het voorbeeld van populaire personen uit de wereld van de kunst, media en sport wel gretig navolging. Het zelfinzicht van grote aantallen jongeren in de kwaliteit van hun motivatie is hoogst twijfelachtig.

4) De teloorgang van de discipline

In onze neoliberale samenleving mag je doen waar je zin hebt, mits je de ander niet te veel schaadt. Intussen zien we overal om ons heen (en ook bij ons zelf) talloze voorbeelden van een gebrek aan zelfbeheersing: excessief gebruik van genotsmiddelen, velerlei verslavingen, mateloos consumeren, tijdgebrek alom en veel te volle agenda’s. Wat zegt het over ons gezag dat we de smartphone die het hele onderwijs ruïneert, maar niet uit de klas krijgen? De meest dominante mentale ondeugden zijn gebrek aan aandacht en prudentie (ofwel: voorzichtigheid, terughoudendheid en verstandigheid), mateloosheid en ongeduld. Praktijken van zelfbeheersing en empathie worden niet of nauwelijks onderhouden. Het is een gotspe om te zeggen dat ‘de meeste mensen deugen’.

© FOTO: ERIK LUCATERO

5) Het gebrek aan persoonsvorming

In hun befaamde onderzoeksprogramma *Onderwijs2032* pleitten Dekker en Schnabel in 2017 nog voor een integratie van persoonsvorming en burgerschap in het onderwijs. Het is een teken aan de wand dat persoonsvorming het veld heeft moeten ruimen, terwijl de pleitbezorgers van burgerschapsonderwijs geen idee hebben wat het betekent om een mens te vormen. Dit is mijn grootste grief tegen de burgerschapsdenkers. Terwijl ze zeggen te pleiten voor vrijheid, gelijkheid en broederschap, zijn ze alleen in de laatste twee geïnteresseerd. Ze miskennen het belang van autonomie en weten niet wat innerlijke vrijheid is. Daarmee bevat het burgerschapsonderwijs een enorme weeffout. Een jongere is, zoals de Franse pedagooog Pierre Meirieu het treffend formuleert, een 'nog-niet-persoon'. Zijn cognitieve, emotionele en sociale vermogens zijn nog lang niet ver genoeg ontwikkeld. Hij of zij wordt nog te veel gestuurd door willekeurige verlangens en heeft nog te weinig overzicht over zichzelf en de wereld. Daarom hebben jongeren begeleiding zelfvorming nodig. Het is gevaarlijk om hen op te zadelen met verantwoordelijkheden zonder dat ze eerst fatsoenlijk zijn opgevoed en vervolgens in het onderwijs met de juiste competenties worden toegerust.

CONCLUSIE

Dit is mijn alternatief. Ik pleit voor integrale vorming vanuit het filosofisch inzicht dat ons eigen denken, begrijpen en voelen, willen en kunnen, geven en nemen, nauw met elkaar verbonden zijn, en dat we als zodanig in contact staan met anderen en met de wereld. De meeste jongeren uit het vmbo en mbo, maar ook talloze jongeren uit het vwo zijn helemaal niet gemotiveerd om zichzelf te ontwikkelen, laat staan om zich te laten socialiseren. Ze worden geleid door valse idolen en hebben geen innerlijke vrijheid. Ofwel: ze worden continu onteugend en kunnen zichzelf niet toe-eigenen. Daarom moeten we hen in opvoeding en onderwijs van meet af aan serieus nemen en hen allereerst begeleiden bij het vormen van hun intrinsieke motivatie. Zonder mondige jongeren maakt socialisatie geen enkele kans van slagen.

Joep Dohmen

Prof. dr. Joep Dohmen (1949) is emeritus-hoogleraar wijsgerige en praktijkgerichte Ethiek aan de Universiteit voor Humanistiek te Utrecht. Momenteel is hij als lector Bildung en docent verbonden aan de Hogeschool voor Toegepaste Filosofie (HTF) aldaar. Hij is vooral bekend als auteur van verschillende boeken over nietzscheaanse levenskunst, Bildung, moreel leiderschap, persoonsvorming en de kunst van het ouder worden.

Media

Denkers in de media: de publieksgang van de filosofie

Door: Leon Heuts

© FOTO: MAARTEN VAN DEN HEUVEL

Op de website van de meest filosofische omroep van Nederland staat het zo mooi: "We leven in een tijd van extremen. Een tijd waarin media vooral oog hebben voor tegenstellingen en conflict, terwijl de werkelijkheid vaak veel genuanceerder is." Vandaar dat Human veel ruimte biedt aan prachtige filosofische programma's als *Het Filosofisch Kwintet* en *Dus Ik Ben*. Nuance, verdieping, reflectie, 'de samenleving een spiegel voorhouden' (zoals Paul van Tongeren de rol van publieksfilosofie beschrijft), dat lijkt het ideaal te zijn van filosofie in de media.

We leven in een roerige tijd, waarin Bijbelse plagen over ons heen komen in de vorm van een pandemie, oorlogen, klimaatrampen. In zo'n tijd blijft het noodzakelijk om in de media veel gebruikte en misbruikte concepten goed te analyseren. Van Tongeren deed dat bijvoorbeeld in een interview in *Trouw* waarin hij betwijfelde of de pandemie wel een crisis was, want een 'crisis' (van het Griekse *kritein*: beslissing) staat voor een omkeermoment. Terwijl er sinds de coronacrisis weinig veranderd is. Toen de Franse schrijver Michel Houellebecq gevraagd werd of de pandemie impact zou hebben op onze manier van leven, antwoordde hij: "Alles blijft precies hetzelfde, het wordt alleen een beetje erger." Van Tongeren liet ook mooi zien waarom optimisme als concept misplaatst is in antwoord op de klimaatcrisis en dat hoop beter past. Want om te hopen, moet je eerst wanhopen.

Vorm van fascisme

Media hebben de neiging om te overdrijven en tegenstellingen te creëren. Biedt filosofie in de media wel die kalme, genuanceerde en analyserende toon waaraan momenteel behoefte is? Wie naar de mediaoptredens van filosofen tijdens de pandemie kijkt, moet daaraan toch twijfelen. Waar 'voormalig Denker des Vaderlands' - hierover later meer - René ten Bos de maatregelen een vorm van fascisme noemde en Martijntje Smits het hield op totalitair, stelde 'voormalig Denker des Vaderlands' Marli Huijer dat voor mensen ouder dan 75 jaar het recht om beschermd te worden tegen ziektes wel zo'n beetje verval.

Inhoudelijk wil ik op deze uitspraken niet te diep ingaan, ook al is er ongetwijfeld ook filosofisch van alles te zeggen over het inconsistente geploeter van de politiek tijdens de pandemie. Maar het maken van een vergelijking met de meest duistere stromingen uit de twintigste eeuw, die aan miljoenen mensen het leven hebben gekost of het tussen haakjes zetten van grondrechten, dat is best stevig. Laten we het daar over eens zijn.

DE DENKER DES
VADERLANDS IS IN DE
MEDIA UITGEGROEID
TOT EEN SOORT
DUIZENDDINGENDOEKJE,
DAT OVERAL HET JUISTE
ANTWOORD OP WEET.

Orakel en vraagbaak

Misschien dat roerige tijden vragen om weinig genuanceerde antwoorden, maar in mijn optiek komt er dan een verborgen kant van de filosoof naar boven, die op zichzelf een lange geschiedenis heeft: die van de moralist of de activist. Sinds Plato de filosofie mede in dienst stelde van de stichting van een in zijn ogen ideale staat, kunnen filosofen het bij tijd en wijle niet laten om de nuance en analyse te vergeten en een 'daad' te stellen. Al is het maar met het vingertje te wijzen en 'fascist' te roepen. Dat doet het goed in media, zeker in de huidige verwarrende tijden, waarin we met ons allen op zoek zijn naar helderheid en duidelijkheid. Het vehikel 'Denker des Vaderlands' is daar een prachtig voorbeeld van. Van een commercieel ingestoken ereprijs, bedacht door enkele uitgevers die samen de stichting 'Maand van de Filosofie' vormen, is deze Denker in de media uitgegroeid tot een orakel en vraagbaak. Een soort duizenddingendoekje, dat overal het juiste antwoord op weet en daarbij niet geremd wordt door al te veel empirische kennis. Dit gaat zover, dat zelfs 'voormalig Denker des Vaderlands' een onderschrift is bij mediaoptredens, eerder nog dan bijvoorbeeld 'hoogleraar'. Terzijde: als de media een dergelijke autoriteit toekennen aan een titel, is het de hoogste tijd om duidelijker te zijn over de criteria

van de benoeming. Dat mag wel wat zorgvuldiger dan in een achterkamertje van een zaaltje in De Waag in Amsterdam, waar briefjes in een hoed gegooid worden door mensen die toevallig bij de stichting zijn aangesloten.

Melancholische discipline

Filosofie is van oudsher een melancholische discipline. In tegenstelling tot bijvoorbeeld wetenschappers, kunstenaars, medici of ambachtsmensen hebben filosofen geen empirisch object waaraan ze kunnen sleutelen en knutselen, maar slechts ideeën. Dat is een voor de filosofie typerend verlies. Noem het een bepaalde onmacht of impotentie, die juist in verhitte tijden heel waardevol kan zijn. Het merkwaardige is dat juist de empirische wetenschappen er inmiddels van doordrongen zijn dat het antwoord niet voor de hand ligt en dat onzekerheid en experiment de manieren zijn waarmee we ons tot de werkelijkheid dienen te verhouden. Publieksfilosofen worden daarentegen binnen de huidige medialogica juist steeds meer als orakels gezien en gedragen zich soms ook zo.

Twee smaken

Misschien heeft het te maken met de publieksgang van de filosofie. Filosofen zijn ook maar mensen en het doet wat met je - laten we eerlijk zijn - dat filosofie op universiteiten niet veel aanzien heeft. In deze tijd van mediaposes en influencers hebben filosofen een zekere opiniërende macht. Daar is op zich niets mee: als mensen spelen we allemaal het machtsspel om gezien en gehoord te worden. Toch moeten we ons als filosofen afvragen wat het voor de filosofie betekent om *publiek te gaan* en of de filosofie daar wel geschikt voor is. Ik denk namelijk dat daar nog nooit goed over is nagedacht. Er lijken twee smaken te zijn: publieksfilosofie als een toegankelijke

vertaling van academische filosofie en publieksfilosofie als duizenddingendoekje. In het eerste geval daalt de filosoof af van de berg Olympus om het volk uit te leggen hoe de vork in de steel steekt. In het tweede geval zet de filosoof het volk ertoe aan om zich aan te sluiten teneinde een groot onrecht te bestrijden.

PUBLIEKSFILOSOFIE IS EEN DISCIPLINE DIE KAN HELPEN OM VORM TE GEVEN AAN EEN ACTIEVE PUBLIEKE RUIMTE.

Vooraf moeilijker

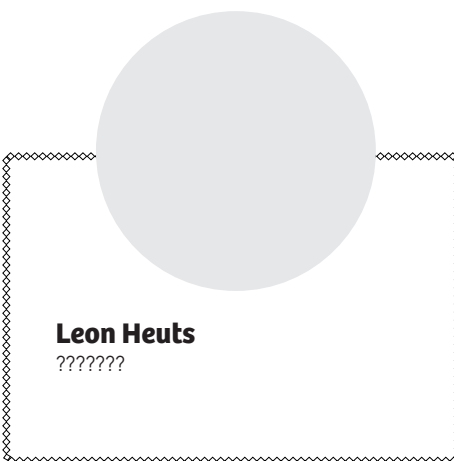
Zoals Hannah Arendt en Bruno Latour hebben betoogd, gebeurt er wat met de filosofie als zij deel uit gaat maken van de publieke sfeer. Ze komt in een netwerk van actoren terecht die gezamenlijk onze werkelijkheid vormgeven, vaak door strijd en wrijving. Een netwerk van politici, wetenschappers, kunstenaars, ambtenaars, thuiswerkers, verpleegkundigen, politieagenten, consumenten, kinderen en activisten. En evengoed een netwerk van woorden, beelden, metaforen, opinies, sociale media, technologie, kunst, lichamen, herinneringen, trauma's, woede, hoop, dieren, natuur, virussen en planeet. In een dergelijk krachtenveld wordt er gemaakt en vertimmerd, samengewerkt en bestreden, gecreëerd en gezorgd, bewaakt en bezet, verzonnen en verbeeld, gescholden en verzoend.

Dit betekent niet dat de filosofie in een dergelijke publieke ruimte eenvoudiger moet worden, laat staan eenvoudige antwoorden moet geven. Het betekent dat het er vooral moeilijker op wordt. De vraag is dan: hoe samen te werken in de publieke sfeer? Hoe kunnen

in de praktijk ideeën vorm krijgen, gezien het constructief karakter van de publieksfilosofie? Hoe gaan andere mensen daar mee om en wat betekent dat weer voor de filosoof? De publieksfilosoof is hiermee eerder een interpreter in een veld van krachten, dan een alwetende.

Complexe problemen

'De samenleving een spiegel voorhouden' is een prachtige metafoor voor publieksfilosofie, maar voor mij mag het nog wel wat verder gaan. Ik zie publieksfilosofie als een discipline die kan helpen om vorm te geven aan een actieve publieke ruimte. Hoe kunnen we daarbinnen de juiste vragen stellen? Welke vormen werken het beste? Hoe creëren we gelijkwaardigheid? En veiligheid? Ik zie filosofen daarin beslist ook samenwerken met *social designers* en kunstenaars en uiteraard ligt hier ook ruimte voor toegepaste filosofie. Zeker deze tijd van complexe problemen, denk alleen al aan de energietransitie, vraagt om uitgekende structuren om elkaar te begrijpen en om samen te kunnen werken. Maar dan gaat het wel over de voorwaarden voor een goed functionerende publieke ruimte. Niet om zelf maar alvast in te vullen waar het over gaat, want dan eindigt de filosofie en begint de opinie.

Denkertje

**"If we're not
supposed to dance,
why all this music?"**

Gregory Orr

Humane economie

Door: Arjo Klammer

Veel hangt af van hoe wij de wereld bezien, vanuit welk perspectief. Een filosoof weet dat. Ook econoom zijnde wil ik de economie eens in perspectief zien. Daarom vraag ik je: Wat zie jij als je aan de economie denkt? Zie je geld? Zie je markten? Dat is het perspectief op de economie dat de meeste mensen hebben aan wie ik deze vraag stel. Maar kan je de economie ook anders zien?

Toen ik wethouder van Hilversum was, viel me op dat mijn ambtenaren overal markten zagen. Ging het over werk voor mensen met een beperking, dan zagen ze een slecht functionerende arbeidsmarkt. Wilde ik ingrijpen in een welzijnsorganisatie, dan kwamen zij met een aanbestedingsprocedure. Dacht ik aan mensen met een uitkering, dan hadden zij het over onze klanten. Zei ik dat ik geen winkel zag voor de laatste groep en dat ik ook geen arbeidsmarkt en welzijnsmarkt kon ontwaren, dan keken ze me vreemd aan. Ik was toch econoom? Was ik niet blij dat ze door een economische lens naar de wereld keken? Nee, dus.

GEKKE ECONOMIE

Die zienswijze klopt gewoon niet. Ze is zelfs kwalijk want ze zorgt voor verkeerde beelden, waarmee we elkaar voor de gek houden. Met allerlei narigheid van dien. Daarom stel ik voor het perspectief om te draaien. Dat is niet alleen een goede oefening voor filosofen, maar heeft ook verregaande consequenties voor hoe we over de economie denken. Ik geef een voorproefje. De uitwerking komt in een boek over de humane economie waar ik momenteel aan werk.

Toen Aristoteles over de economie begon (oikos en nomos) zag hij mensen die in hun eigen omgeving gezamenlijk een huishouding runden. In die omgeving werkten mensen samen, slaven deden het zware werk en vrouwen namen zorgtaken voor hun rekening. In de loop van de eeuwen is veel veranderd: de slaven zijn van het toneel verdwenen, en mannen en vrouwen zijn gelijkwaardiger

geworden. Maar veel is ook hetzelfde gebleven. We zijn allemaal kind geweest in een huishouding en we kunnen erover mee praten dat we te eten kregen, een bed, zorg en aandacht, speelgoed, vakanties. En, let op: voor niets van dat alles kregen we een rekening.

Heb je inmiddels zelf kinderen dan is het niet anders. Je runt een restaurant, een hotel, een kinderdagverblijf, een reisbureau: allemaal activiteiten waar je buitenshuis geld mee kunt verdienen, maar thuis doe je het voor niets. Sterker nog: je betaalt ervoor. Een gekke economie is dat, tenminste als je aan markten en geld denkt.

Als je goed kijkt, zal het je opvallen dat wij alles wat we echt belangrijk vinden, niet op een markt kopen.

GEEN MARKT

Graeber en Wenslow maken in hun boek *Het Begin van Alles* duidelijk dat deze gekke economie de standaard was voor het overgrote deel van de menselijke geschiedenis. Het was het communistische ideaal: ieder naar vermogen en ieder naar behoefte. In die economie draagt een ieder bij aan het gemeenschappelijke goed. En dat doen we nog steeds in de meeste activiteiten waar we mee bezig zijn.

© FOTO: MATHIEU STERN

Mensen praten met elkaar, en doen van alles met en voor elkaar. Ouders zorgen voor kinderen, eten en drinken met vrienden, delen verhalen; we gaan samen naar de kerk, maken samen muziek, maken praatjes in de buurt, voeren actie en bedrijven politiek. Ikzelf ben iedere dag met collega's en studenten bezig om kennis te ontwikkelen en te delen. Dat is allemaal waardevol. Het is wat wij doen om waar te maken wat belangrijk voor ons is, zoals een gezinsleven, collegialiteit, een geestelijk leven, muziek en wetenschap. En nu het opvallende: daar komt geen markt aan te pas! Kinderen betalen hun ouders niet voor hun diensten en studenten kopen geen kaartje om de collegezaal binnen te komen. Sterker nog: als ik voor mijn vrouw zorg, zoals onlangs, dan betaal ik voor wat ze nodig heeft. De vergoedingen voor onderwijs en kerkelijke activiteiten vinden plaats aan de rand, om in de klaslokalen en kerkelijke ruimtes een vrije uitwisseling van ideeën mogelijk te maken, zonder dat geld een rol speelt.

WAT ECHT TELT

Als je goed kijkt, zal het je opvallen dat wij alles wat we echt belangrijk vinden, niet op een markt kopen. Er komt ook geen bedrijf of een overheid aan te pas. Kennis koop je niet, maar verwerf je. Daar heb je veel voor over en daar doe je veel voor. Dat geldt ook voor een gezin, voor vriendschap, voor schoonheid, voor vertrouwen.

Wat wij doen om waar te maken wat echt belangrijk voor ons is, noem ik de *humane economie*. In die economie realiseren wij ons mens-zijn. De andere economie, de economie van markten, bedrijven en organisaties, is louter instrumenteel. Daar verwerven we de middelen waarmee we de goederen kopen die we nodig hebben voor de humane economie. Ik ga iedere zaterdag naar de markt om groenten en vis te kopen voor maaltijden met het gezin, en soms met vrienden. De groenten en de vis zijn de ingrediënten voor wat echt telt en dat is: gezelligheid, samenzijn.

**Zij die veel liefde delen,
zijn rijk en zij die geen
liefde hebben, zijn arm.**

HET WAARDEVOLLE LEVEN

De humane economie draait om relaties en niet om transacties, zoals in de andere economie. In de humane economie gaat het erom dat we het goed hebben met elkaar, en veel minder om winst, inkomen en andere resultaten die in de andere economie tellen. In de humane economie rekenen we vrijwel niet. Jij doet wat voor mij en als het zo uitkomt, doe ik iets anders voor jou. Jij vertelt mij wat en ik vertel jou wat. Zo gaat dat.

UNTIL DEBT TEAR US APART

© FOTO: ALICE PASQUAL

En zo is het door de tijden heen vrijwel altijd gegaan. Zo leefden de jagers en verzamelaars vroeger met elkaar en zo leefden gemeenschappen door de eeuwen heen. En zo leven we nog steeds in onze gezinnen, in kennisgemeenschappen (wij filosofen) en in allerlei sociale kringen. De humane economie is de economie van de vriendschap, het thuis, van de Griekse filosofie, van kennis en wetenschap. In die economie werken hebzucht en egoïsme averechts, is geldzucht meelijwekkend en bezit betrekkelijk. Zij die veel liefde delen, zijn rijk en zij die geen liefde hebben, zijn arm.

Bezie je de economie zo, dan wordt die andere economie vervreemdend. Wij hebben haar nodig, maar de aandacht die de economie-van-het-geld nu krijgt, is buitenproportioneel en leidt af van het waardevolle leven dat we in de humane economie realiseren.

Oh ja, toen ik wethouder was, benadrukte ik, in de geest van de humane economie, het belang van gezamenlijkheid en betrokkenheid, en zette in op coöperatieve verbanden, waarin de gemeente deelneemt om het collectieve belang te borgen. Het kan anders. Oftewel: filosoferen doet er toe.

Arjo Klamer

Arjo Klamer is hoogleraar humane economie aan de Vrije Universiteit en werkt aan een boek over de humane economie.

Politiek, poëzie en filosofische citaten

Door: Arend Steunenberg

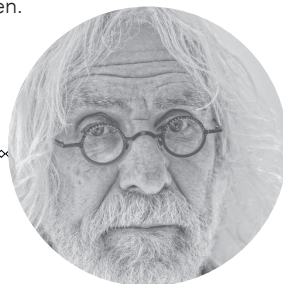

In 2004 diende CDA-Kamerlid Pieter Heerma een wetsvoorstel in om groeperingen die tot doel hebben om de democratie omver te werpen, te kunnen verbieden. Hij schreef hierover een artikel met de titel: 'Alles van Waarde is Weerbaar.' Deze regel trok mijn aandacht. De oorspronkelijk regel luidt namelijk: 'Alles van waarde is weerloos' en komt uit een gedicht van Lucebert (zie onder). Wat mij boeide, was dat een kleine wijziging in deze bekende dichtregel een wereld van verschil in denken onthult.

*De zeer oude zingt:
er is niet meer bij weinig
noch is er minder
nog is onzeker wat er was
wat wordt wordt willoos
eerst als het is is het ernst
het herinnert zich heilloos
en blijft ijlings
alles van waarde is weerloos
wordt van aanraakbaarheid rijk
en aan alles gelijk
als het hart van de tijd
als het hart van de tijd*

De filosoof Cornelis Verhoeven heeft erop gewezen dat Lucebert met 'de zeer oude' verwijst naar de Griekse filosoof Parmenides. De filosofie van Parmenides komt erop neer dat alles altijd heeft bestaan en niets verandert. Verandering en beweging maken weliswaar deel uit van de dagelijkse ervaring, maar die ervaringen zijn een dwaling van het denken. Het correcte denken moet zich richten op het ene, ondeelbare, onveranderlijke en eeuwige. Lucebert geeft in dit gedicht commentaar op het denken van Parmenides. In regel 6 zegt hij: 'eerst als het is is het ernst'. Als het gaat over dat wat er is, over het hier en nu, dan wordt het ernst. 'het herinnert zich heilloos' (regel 7). Herinneringen zijn nutteloos. 'wat wordt, wordt willoos' (regel 5): Als je dat wat er werkelijk toe doet, in de toekomst zoekt... 'en blijft ijlings' (regel 8) ...dan blijkt het te snel, je kunt het niet pakken. 'alles van waarde is weerloos (regel 9), wordt

van aanraakbaarheid rijk' (regel 10). Alles wat werkelijk waardevol is - daar waar het in het leven écht op aankomt - is weerloos. Je kunt het niet 'pakken', alleen aanraken. En dat maakt het waardevolle sterker. Parmenides stelt dat de ware aard van de werkelijkheid een enkele, ondeelbare entiteit is. Pieter Heerma suggereert in zijn wetsvoorstel dat de democratie een homogene entiteit is die verdedigd moet worden. De les van Lucebert aan Parmenides en Heerma is dat wat werkelijk waarde heeft, nu juist niet te pakken is. Een sterke democratie is geen homogene entiteit en heeft alleen bestaansrecht als er sterke tegenkrachten zijn. Je maakt een democratie niet sterker door haar tegenstanders de mond te snoeren. Op 20 december 2019 geeft het kabinet uitvoering aan het voorstel van Heerma om anti-democratische organisaties te kunnen verbieden.

Arend Steunenberg

Arend studeerde slavistiek aan de Universiteit van Amsterdam met als hoofdvak Russisch en als bijvak Tjechisch. Hij studeerde een jaar Russisch aan de universiteit van St. Petersburg en heeft o.a. onderwijsprojecten begeleid in Bulgarije.

Boekenplank

Een tegengeluid van zachtheid

De perfecte storm door Jan Rotmans

Door: Henna Doornekamp

“Het is nu alle hens aan dek, dus blijf niet aan de kant staan kijken.” Dit is de oproep die Jan Rotmans, hoogleraar transitiekunde en duurzaamheid aan de Erasmus Universiteit, aan ons doet in deze roerige tijd, waarin de ene crisis de andere aanjaagt. We zitten volop in de perfecte storm, waarin we voor grote uitdagingen staan veroorzaakt door crises die diep in onze leefwereld ingrijpen. Alles wat vanzelfsprekend was, komt ter discussie te staan. We leven niet in een tijdperk van verandering, maar in een verandering van tijdperk. In mijn ogen is dit een tijd waarin een toegepast filosoof niet beter op z’n plek had kunnen zijn...

Het vorige boek van Rotmans, *Omarm de Chaos* uit 2021, sloot af met een schitterend citaat van Theodore Roosevelt, dat hij uitsprak in 1910 op de Parijse universiteit La Sorbonne, met als titel ‘De man in de arena’:

“Het is niet de criticus die telt.

De eer komt toe aan de man die daadwerkelijk in de arena staat, zijn gezicht besmeurd met stof, zweet en bloed; die zich kranig weert; die fouten maakt en keer op keer tekortschiet, maar desondanks toch probeert iets te bereiken. Die groot enthousiasme en grote toewijding kent; die zich helemaal geeft voor de goede zaak. Die, als het meezit, uiteindelijk de triomf van een grootse verrichting proeft, en die, als het tegenzit en als hij faalt, in elk geval grote moed heeft getoond.”

Poten in de klei

Dit citaat lijkt in een notendop al het nieuwe boek *De Perfecte Storm - op zoek naar een nieuwe balans* (2023) aan te kondigen en omschrijft voor mij tevens de kern van het zijn van een toegepast filosoof, die met zijn of haar poten in de klei dient te staan. Behalve alles wat je geleerd hebt aan theorie, breng je als toegepast filosoof in de beroepspraktijk méér mee: een karaktereigenschap wellicht. Een toegepast filosoof is iemand die steeds op zoek is naar hoe het goede te doen. Daarvoor begeeft hij of zij zich vaak in situaties waarin de uitkomst van het eigen handelen niet van tevoren vaststaat. Dat is soms eng en roept onzekerheid op, maar ondanks dat stroopt de toegepast filosoof de mouwen op en toont zich moedig en volhardend.

Verbinding, betekenis en relaties

In het nieuwe boek van Rotmans ligt behalve op het rationele, de nadruk vooral ook op het gevoel, de spiritualiteit en de wijsheid. Omdat veel van de hedendaagse problematiek voortkomt uit dominante denkpatronen en paradigma's, en we de neiging hebben om problemen veelal buiten onszelf te situeren en te wijzen naar wetten, regelgeving en de overheid, roept hij in dit boek op om de oplossingen in onszelf te zoeken. Concluderend beschrijft hij dat de huidige polycrisis ten diepste een morele crisis is, waarbij we vragen zouden moeten beantwoorden als: In wat voor samenleving willen we eigenlijk leven? Wat verbindt ons? Wat zijn onze gemeenschappelijk waarden en belangen? De antwoorden op deze vragen zullen in essentie bijna altijd neerkomen op verbinding, betekenis en relaties. Voel je je boos in deze tijd waarin de chaos compleet lijkt? Mooi, zegt hij. Boze mensen blijken het meest actiegericht. Sluit je bijvoorbeeld aan bij één van de vele bewegingen die ten doel hebben het tij te keren. Heb vertrouwen in jezelf dat het kan lukken en weet dat de indirecte effecten van je handelen vaak nog belangrijker zijn dan de directe effecten.

Kwetsbaarheid

Het boekje beslaat slechts 110 pagina's en ik las het in één ochtend uit. Veel van wat we als studenten leren bij de HTF sluit er naadloos op aan, inclusief de oproep tot actie. Rotmans' persoonlijke verhalen, waarmee hij belangrijke aspecten van het mens-zijn illustreert, raakten me diep. De kwetsbaarheid die hij laat zien, is een kwetsbaarheid die we allemaal herkennen, maar waarnaar we te weinig handelen. In een wereld waar het maakbaarheidsdenken jarenlang heeft gedomineerd en we ons als mens

© FOTO: EARL WILCOX

onoverwinnelijk en oppermachtig hebben geacht, benoemt Rotmans de ontstane onderstroom van mensen die vol optimisme en met moed een tegengeluid laten horen. Dit is een tegengeluid van zachtheid, verbondenheid en een diep bewustzijn van de noodzaak om samen te werken met de natuur en met elkaar. Dit tegengeluid zou bij uitstek ook vertolkt moeten worden door toegepast filosofen!

Henna Doornekamp

Henna is vierdejaars student aan de HTF in de richting van Toegepast Filosoof. Daarnaast werkt zij twee dagen per week. In haar vrije tijd luistert ze graag podcasts van o.a.: Parel Radio, DOCS en de ISWW. Verder leest en schrijft ze graag.

Uit de mediakast

Wat betekent het om mens te zijn?

Over de de sciencefiction podcast *Wolf 359*

Door: Isa Wissink

De eerste keer dat ik met de sciencefiction podcast *Wolf 359* begon ben ik na vier afleveringen gestopt. Misschien niet de beste manier om dit stuk mee te openen, maar het is waar: na vier afleveringen besloot ik dat het niet echt iets voor mij was. Mij was verteld dat het een dramatisch hoorspel was, over het personeel van een ruimteschip in een baan om Wolf 359, een ster in het sterrenbeeld Leeuw, dat continu in catastrofale situaties terechtkomt. De eerste paar afleveringen leken echter onsamenhangend, grappig maar zonder een doorlopend verhaal, waardoor ik snel afhaakte.

Eerste indrukken kunnen nochtans misleidend zijn. Bijna een jaar later, terwijl *Wolf 359* bijna tot haar einde kwam, waagde ik een tweede poging. En kwam tot de conclusie dat het komische begin van het verhaal een belangrijke rol speelde in de tragische ontwikkeling van het plot. Wat eigenlijk centraal staat, is de vraag: wat betekent het om mens te zijn? Vragen die hiermee samenhangen, zijn: Wat betekent het als je geen mens bent, maar een hoogintelligente supercomputer? Is het mogelijk jezelf te blijven als het onmogelijk blijkt om je aan je eigen normen en waarden te houden? Als jouw lichaam vergaat en wordt vervangen door iemand die precies op jou lijkt, die jouw gedachten, herinneringen en idealen deelt, en die ervan overtuigd is dat hij *jou* is, waarom is die persoon dan niet *jou*? Dit laatste voorbeeld is een gedachte-experiment van de analytische filosoof Donald Davidson, *Swampman* genaamd, dat in aflevering 41 wordt uitgelegd.

Wolf 359 volgt (in het begin) het alledaagse leven van de bemanning van het ruimteschip de *Hephaestus*: Luitenant Minkowski, Dr. Hilbert en Officier Eiffel. Overigens zijn bijna alle personages vernoemd naar beroemde historische wetenschappers, wat een interessante brug creëert tussen het verre verleden en de verre toekomst. De enige uitzondering op deze regel is Hera, de artificiële intelligentie, die de basisfuncties van het schip uitvoert. Het doel van hun missie: het bestuderen van de ster Wolf 359. Het probleem is echter dat de drie bemanningsleden en Hera elkaar grotendeels niet kunnen uitstaan. Er wordt constant gevochten over protocol, het wel of niet volgen van regels en de verdeling van het laatste beetje tandpasta. Deze problemen beginnen echter langzaam maar zeker in het niet te vallen als Eiffel, de communicatieofficier, vreemde berichten opvangt die de hele missie op scherp stellen. De uitdagingen die de bemanning onder ogen moeten zien,

zorgen ervoor dat ze samen moeten gaan werken en hun verschillen opzij moeten zetten, of ze dat nu willen of niet. Als het gaat om leven en dood, zijn er belangrijkere dingen dan interpersoonlijke conflicten. De ontwikkelende relaties tussen de bemanningsleden en hun persoonlijke groei zijn de kern van dit verhaal, niet zo zeer de gevaren die ze doorstaan. Extreme omstandigheden zorgen ervoor dat de personages tot het uiterste op de proef worden gesteld en constant aan zichzelf moeten vragen: ben ik trouw aan mezelf? ben ik een goed persoon?

Wolf 359 is eerder een tragikomedie dan tragedie. De podcast is scherp en deinst niet terug voor ingewikkelde onderwerpen als manipulatie, mishandeling of zelfs eugenetica, maar heeft ook humor en oprechte momenten van emotie en zelfreflectie. De muziek, gecomponeerd door Alan Rodi, voegt een extra dimensie toe aan dit buitenaardse hoorspel. De podcast heeft 'maar' 61 afleveringen (als je de special *Change of Mind* niet meetelt, al ben ik van mening dat je die niet mag overslaan), van elk tussen de 15 en 45 minuten.

Isa Wissink

Isa is de redactie secretaris van Phronèsis en volgt de Educatieve Master aan de Radboud Docenten Academie. Isa is vooral geïnteresseerd in sociaal-maatschappelijke filosofie.

Aanstormend
Talent

Droomland

Door: Miranda Kok

© FOTO: LOGAN ADERMATT

Het is zondagochtend zeven uur en ik geniet van mijn allereerste kop koffie in het hoekje van mijn tuin. De zachte stralen van de ochtendzon verwarmen mijn blote benen en ik voel de aangename septemberbries door mijn haren waaien. Het is de vierde warme dag in toch wel een bijzondere periode van het jaar. Boven mij in de appelboom voeren een paar mussen een schijnbaar verhitte discussie. Ik glimlach terwijl ik stil hun onderonsje volg. Ik omhul mijn koffiemok met mijn handen, sluit mijn ogen en laat de rust en stilte van de ochtend over me heen komen.

De sereniteit van de vroege ochtend, wanneer een groot deel van de wereld nog in een andere realiteit lijkt te verkeren, heeft iets betoverends. Ik vraag me even af wat mensen zouden dromen op dit moment. 's Nachts bevinden we ons allemaal in onze eigen wereld, die vaak ver verwijderd is van de dagelijkse realiteit. Onze diepste verlangens en diepste angsten worden in onze dromen tot leven gewekt. In de nacht spelen onze gedachten zich als een film voor ons af, zonder beperkingen. Het mooie van dromen is dat alles mogelijk is, dat alles kan gebeuren. Er zijn geen beperkingen door lastige feiten of onwelkome 'waarheden'. In dit verband merkte de filosoof Descartes op: "Wat is waarheid? Is waarheid iets wat we dromen of in wakende toestand ervaren?"

SLUIER VAN ILLUSIE

Steeds vaker krijg ik het gevoel dat we de werkelijkheid niet meer scherp en kritisch kunnen zien. Misschien verkeren we momenteel wel in een soort droomtoestand, waarin de lijnen tussen realiteit en illusie zijn vervaagd. Het lijkt wel alsof er een sluier over de realiteit hangt, een sluier die de wereld vertekent naar onze persoonlijke wensen en opvattingen. Onder die sluier schuilen onwaarheden of slechts een deel van het

verhaal. Deze sluier houdt ons gevangen in een comfortabele droomstaat, waarin we ons veilig voelen en waarin onze kijk op de wereld de enige juiste is.

Deze verontrustende gedachte baart me zorgen, omdat deze sluier ons belemmert om een nieuw verhaal te creëren en een nieuwe realiteit te omarmen. Zij houdt ons gevangen in oude overtuigingen en belemmert ons vermogen om helder en kritisch te denken. Ook weerhoudt de sluier ons ervan om open te staan voor andere perspectieven en om de complexiteit van de wereld te begrijpen. Zeker in deze tijd, waarin verkiezingsprogramma's worden bekendgemaakt en beslissingen worden genomen die onze toekomst zullen bepalen, hoop ik dat we collectief ontwakken. Dat we de moed vinden om de sluier van illusie weg te nemen en de realiteit in al haar complexiteit te omarmen. Het is een tijd waarin we moeten streven naar helderheid en waarheid, in plaats van te blijven vasthouden aan illusies of een droombeeld.

ECOLOGISCHE RECHTVAARDIGHEID

Laten we de sluier van illusie vervangen door de sluier van onwetendheid: een gedachte-

experiment van filosoof John Rawls. Achter deze sluier bevinden we ons in een staat van onwetendheid over onze toekomstige positie in de samenleving. We weten niet of we man of vrouw zullen zijn, arm of rijk, wel of geen talent zullen hebben, gezond of ziek zullen zijn, of we sociale status zullen hebben, of wat onze huidskleur zal zijn. Dit gebrek aan informatie dwingt ons om eerlijke en rechtvaardige beslissingen te nemen, omdat niemand persoonlijke voordelen kan nastreven. En laten we dan ook, zoals filosoof Floris van den Berg voorstelt, dit denkmodel uitbreiden met 'stemlozen', zoals dieren, milieu en nieuwe generaties. Stel je voor dat je wordt geboren als een varken of koe in de bio-industrie? Hoe zou je dan willen dat de maatschappij is ingericht? Door deze bredere kijk kunnen we op een doordachte en eerlijke manier omgaan met de uitdagingen van onze tijd. Het stelt ons in staat beslissingen te nemen die gunstig zijn voor iedereen binnen de samenleving en voor alle levende wezens op onze aarde, zowel nu als in de toekomst. Het benadrukt het belang van ecologische rechtvaardigheid en het streven naar een duurzame en harmonieuze wereld voor alle levensvormen.

MOOI EN EERLIJK

Ik neem nog een slokje van mijn koffie en zie dat de mussen weer vredig samen op een tak zitten. Wat is de natuur toch mooi en eerlijk. Ze kibbelen even en daarna zitten ze weer zij aan zij, zonder enige wrok. De zon staat zich inmiddels volledig aan de hemel, het belooft weer een warme dag te worden. Terwijl ik geniet van de warmte, flitst er heel even door me heen dat dit niet de werkelijkheid kan zijn. En hoop ik dat ik droom...

Miranda Kok

??????

ZATERDAG 2 DECEMBER

SYMPOSIUM POLARISATIE

Overwinnen of omarmen?

Inleiding door Denker des Vaderlands
MARJAN SLOB

Sprekers:

FLORIS VAN DEN BERG

Docent Hogeschool Voor Toegepaste Filosofie

MENNO HURENKAMP

Hoogleraar Universiteit Voor Humanistiek

Dagvoorzitter: **LIANNE TIJHAAR**

Docent Hogeschool Voor Toegepaste Filosofie

AANMELDEN VIA QR:

HTF HOGESCHOOL VOOR
TOEGEPASTE FILOSOFIE

hogeschoolvoortoegepastefilosofie.nl

NIEUWS UIT DE HTF

HTF-SYMPOSIUM POLARISATIE, OVERWINNEN OF OMARMEN?

Kwesties als de stikstofcrisis, de acties van Extinction Rebellion en de woke-discussie lijken ons steeds vaker uit elkaar te drijven. Maar juist in deze tijden van crisis kunnen we het ons niet permitteren elkaar uit de weg te gaan. Hoe kunnen we vanuit de filosofie polarisatie begrijpen, en hiermee omgaan? Wat is nodig om polarisatie binnen ons democratisch stelsel tegen te gaan? Of is het juist iets wat wij toe dienen te laten? Kan de filosofie ons hierin ondersteunen? In het symposium nemen de sprekers, Denker des Vaderlands Marjan Slob, milieufilosoof Floris van den Berg en hoogleraar Menno Hurenkamp ons mee in verschillende perspectieven op aard en functie van polarisatie. Inschrijven kan via onze website.

NIEUWE HUISSTIJL

De nieuwe website van de HTF is online! De HTF in een nieuw jasje: het oude jasje was inmiddels wel een beetje stoffig geworden. Het werd dus hoog tijd voor een nieuwe huisstijl en website. HTF-student Nicky Bakker heeft als stageopdracht gewerkt aan een beeldtaal voor de HTF. Naast een vernieuwing van de huisstijl voor de HTF, het HTF-Denkhuys en het DenkLab is ook de nieuwe website een product dat voortkwam uit haar projectstage. Chapeau, Nicky, wij zijn er heel blij mee! Ook David Saffrie van www.saffriedesign.nl: heel hartelijk bedankt voor de technische realisatie en de goede samenwerking met onze stagiair. We horen heel graag wat onze volgers en lezers ervan vinden. Reacties zijn welkom. www.hogeschoolvoortoegepaste Filosofie.nl

ANDERE OPZET PREMASTER

De vakgroep Master werkt momenteel aan een andere opzet van de Premaster. Deze vooropleiding voor de Master zal beperkter van omvang worden (ca. 15 EC) en in februari van start gaan. Geïnteresseerden kunnen

desgewenst in de eerste helft van het studiejaar naar keuze vakken in de bacheloropleiding volgen.

ASSOCIATE DEGREE EN ZIJ-INSTROOM ONDERWIJS

In samenwerking met MBO Amersfoort onderzoeken we momenteel de mogelijkheid van een Associate Degree Onderwijs (AD). Een AD-traject is een tweejarige hbo-opleiding waarmee de officieel erkende graad 'AD' behaald kan worden. Het idee is om in aansluiting op de mbo-4-opleiding tot Onderwijsassistent een tweejarig AD-traject te ontwikkelen, waarbij een (tweede-graads) onderwijsbevoegdheid voor het vak Burgerschap wordt behaald. De instroom van deze nieuwe opleiding bestaat dus uit mbo-gediplomeerden Onderwijsassistent. Het onderwijs zal gezamenlijk door MBO Amersfoort en de HTF verzorgd worden. Ook zijn we bezig een tweejarige opleiding te ontwikkelen voor zijinstromers. Deze opleiding is bedoeld voor mensen die al een onderwijsbevoegdheid in een ander vak hebben en zich in twee jaar willen laten bijscholen tot docent Filosofie en Burgerschap.

HTF DENKHUIS

Momenteel vindt binnen HTF Denkhuis uitvoering plaats van de opdracht van de Nederlandse Belastingdienst. De Belastingdienst wil binnen de eigen gelederen meer aandacht genereren voor het concept 'praktische wijsheid' en heeft daarbij behoefte aan deskundig advies. De opdracht, waarbij verschillende HTF-docenten en -studenten betrokken zijn, resulteert in een essay over praktische wijsheid. HTF Denkhuis participeert ook in de markconsultatie van Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelatie (BZK), waar op termijn een groot aantal gespreksleiders moreel beraad opgeleid moet worden. Voor meer informatie: zie www.hogeschoolvoortoegepaste Filosofie.nl

Toegepaste
Filosofie (TF)

Onder technè verstanden de oude Grieken 'de kennis die nodig is voor effectieve actie'. In deze rubriek besteden we systematisch aandacht aan toegepast-filosofische methoden en technieken, die in het HTF-Expertisecentrum aan de orde zijn geweest. Kenmerkend voor deze technieken is dat ze in een professionele context toegepast en geoefend kunnen worden.

Dansen over de dingen

Door: Charly Bos

In Aldus sprak Zarathustra zegt Nietzsche: "Het is een schone dwaasheid, het spreken: daarmee danst de mens over alle dingen."¹ Als Nietzsche begin 1889 zijn verstand verliest, is de geest uit de fles. Dat jaar worden Wittgenstein en Heidegger geboren, die even eigenzinnig over de dingen zullen dansen.

Ook Wittgenstein benadrukt het speelse karakter van de betekenis van taal, wanneer hij het over 'taalspelen' heeft. In zijn *Filosofische Onderzoekingen*² stelt hij dat taal een soort spel is, dat gedreven wordt door regels en conventies, en dat de betekenis van woorden afhangt van hun context en hoe ze daarin gebruikt worden. Naast spel is het ons ook ernst: we wonen in taal zoals in de atmosfeer. Taal houdt ons in leven en verschaft ons toegang tot de wereld. "Taal is het huis van het Zijn," stelde Heidegger dan ook in *Over het Humanisme*³.

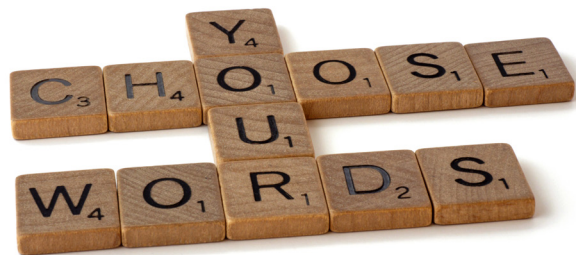
VAGE GRENZEN

Ik ga graag met mensen op zoek naar de contouren en eigenaardigheden in onze huiselijke taalspelen. Vaak zijn we ons er niet van bewust welk spel we precies met elkaar spelen. Vaak weten we niet of we wel hetzelfde spel spelen en of er iemand niet handig gebruik (of misbruik) maakt van de mist in ons taalgebruik. Het is bij uitstek een filosofische kwaliteit dit meer expliciet te maken: om de mist te doen optrekken. Het belang ervan is niet alleen het voorkomen van miscommunicatie, maar ook, om met Heidegger te spreken, "het coördineren en gemeenschappelijk houden van onze talige toegang tot verschillende werelden."

© FOTO: ANNIKA GORDON

De drie genoemde auteurs leren ons ook dat we ons door de ernst van de zaak niet moeten laten verleiden tot een te rigide, controlerende en vaststellende aanpak. We moeten speels blijven. Maar het is wel 'hoog spel'. Om inzicht te krijgen in de vage grenzen die de betekenis van onze woorden kenmerken, in de regels en afspraken die daarmee zijn gemoeid, en in hoe de inrichting van de woorden maakt dat wij ons thuis in onze taal kunnen voelen, maak ik graag gebruik van de volgende werkvorm.

© FOTO: BRETT JORDAN

Het is bij uitstek een filosofische kwaliteit om de mist te doen optrekken.

WERKVORM

Van belang is dat er verschillende groepen kunnen worden gemaakt, bij voorkeur van 3 à 4 personen. Elke groep krijgt dezelfde driedelige set woorden mee, bijvoorbeeld 'smaak,' 'het juiste' en 'richting.' Deze woorden kunnen vooraf zijn opgesteld of kunnen in de groep worden overeengekomen, maar het is belangrijk dat het woorden zijn met een zekere alledaagsheid en interpretatiegevoeligheid. Elke groep schrijft vervolgens (als groep) een verhaal in vijf zinnen:

Zin 1 beschrijft de setting

(de situatie, de context).

Zin 2 noemt een van de drie vastgestelde woorden.

Zin 3 noemt een tweede van de drie woorden.

Zin 4 noemt de laatste van de drie woorden.

Zin 5 concludeert het korte verhaal: denk aan de oplossing van een conflict of het samenvatten van de verhaallijnen.

INZICHT

Wanneer de groepen hun verhaal af hebben, moeten de verschillende verhalen worden voorgelezen. Nu zijn alle ingrediënten aanwezig om een gesprek te voeren over de thema's die hierboven aan de hand van Nietzsche, Wittgenstein en Heidegger werden genoemd: Wat is de dans? Hoe verhouden zich de woorden tot de dingen? Hoe hangt de betekenis van de woorden samen met de narratieve context waarin ze worden gebruikt? Hoe beïnvloedt het gebruik van een woord de betekenis ervan? Welke regels of conventies zijn er in spel? Welke werelden komen in de verhalen tot leven? Voel je je daarin thuis? Waarom wel of niet?

Door met zelfgemaakte verhalen te werken worden verschillen in taal en tussen mensen invoelbaar en inzichtelijk. De verschillende verhalen maken vergelijking mogelijk, waardoor de werking van het obscure en mysterieuze fenomeen van de taal aan het licht komt. Er is dan weliswaar geen overzicht mogelijk, geen metataal 'buiten' het huis van het Zijn, maar wel degelijk inzicht.

¹ Nietzsche, F. (2009). Aldus sprak Zarathoestra. Wereldbibliotheek. (Deel 3, De genezende.)

² Wittgenstein, L. (2000). Philosophical Investigations. Blackwell Publishers.

³ Heidegger, M. (2017). Over het Humanisme. Damon.

Filosofie op straat

Filosofie is overal. Deze rubriek bevat voorbeelden van filosofie in het dagelijks leven. Kom je zelf een goed voorbeeld van 'filosofie op straat' tegen? Stuur het aan de redactie en wij plaatsen het hier (phronesis@hogeschoolvoortoegepaste filosofie.nl).

ische patiënten.
sische patiënten.

Duinenbosch
Rosa Groep
al mens ontmoet.
mal person

© FOTO: ISA WISSINK

DE MENSHEID REDDEN DOOR THUIS
TE NIKSEN DAT IS PAS EEN
GAAF VERHAAL VOOR LATER

Benedictus (Baruch) de Spinoza

- ✘ Men moet menselijke handelingen niet bescipotten,
- ✘ niet betreuren, niet veroordelen, maar begrijpen. (1677)

vrijheidvanamsterdam.nl • freedomofamsterdam.nl

alles van waarde is weerloos
lucebert

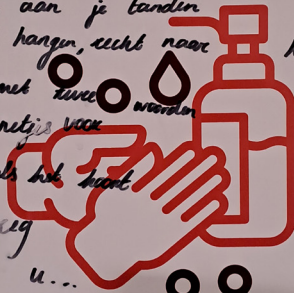

18 METAPHYSICS

Knoop je jas dicht, doe een das om

Was je handen

Kam je haren, recht je schouders
denk aan je tanden
blijf niet hangen, rechte naar huis toe
speel met twee handen
stijl je netjes voor
let vooral het hand
en zeg

Wash your hands

© FOTO: ISA WISSINK